

TEISE SILBI VOKAALIDEST «KALEVIPOJAS»

J. Peegel

Eesti keele kateeder

I. «Kalevipoja» keele erijoonte hulgas on üsna tähelepandav osa vokaalide eriarenguil. Suurem hulk neist erisustest torkab silma järgsilpides, ulatuslikumalt just teise silbi. Alljärgneva käsitluse ülesandeks ongi teise silbi vokaalide vaatlus «Kalevipoja» 1875. a. väljaandes. Seejuures on «Kalevipojas» esinevaid erijooni süsteemina kõrvutatud kirjakeelega, nähtuse seletamisel aga otsitud pidet eesti murretest (kasutatud on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi üldsõnastiku koondkartoteeki).

Käsitletava probleemi vaatlus võib kõrvalseisjale paista üpris vähepakkuvate teise-kolmandajärguliste detailide «nikerdamisena». Ometi ei ole see nii. Tõsi küll, «Kalevipoja» keeles on kaugelt iseloomulikumad rahvalaulukeele eeskujul loodud värdvormid, tuletusliku sõnavara suur vohavus ning kõrvalekalded astmevahelduse põhilistest seaduspärasustest niihästi laadi- kui ka vältevahelduse alal. Puht-«kalevipojalik» neist keelelistest omapärasustest on kindlasti rahvalaulukeelendite matkimine, teised erijooned on suuremas või vähemas ulatuses kohatavad Kreutzwaldi teisteski teostes.

Kuid kõige selle kõrval on erijooned vokalismis niisuguseks huvitavaks omapärasuseks, mida ei saa kuidagi välja jätta «Kalevipoja» keelelisest karakteristikast. Kõigepealt moodustavad need erijooned ühe osa suurest probleemist — «Kalevipoja» (ja muidugi ka Kreutzwaldi kogu keelepruugi) murdelisest taustast, mida meil paraku üldse pole detailselt käsitletud. Teiseks — kui kõnelda Kreutzwaldi keelepruugi murdelisusest ja isikupärasusest, siis torkavad vaatlusalused nähtused kaugelt sagedamini silma kui näit. erijooned konsonantismis (välja arvatud muidugi klusiilide vältevaheldus!). Seetõttu oleks ehk sellest, pealtnäha küll pisiasjadega tegelevast käsitlusest siiski mõnevõrra kasu, sest see viib meid ehk sammukese võrra lähemale eepose autori keelepruuki mõjustanud tegurite tundmisele.

Järgnevalt vaatleksimegi siis teise silbi vokaale, kusjuures rühmitamise aluseks on — nagu juba öeldud — lähtumine kirja-keelest.

II. Iseloomulikumatest näiterühmadest olgu märgitud esimesena

1) *a pro e*:

kehvamate XIX 932; *katal* III 557, XVII 465, 467, 357, XIX 688 ~ *kattel* XX 97; *kostalesid* XX 143; *kukkalasta* XX 720 (aga *kukkelasse* XIX 175); *maitsab* XIV 179; *nõdramaida* XX 299; *oimatu* V 503; *rauganud* XIII 20; *raugamaie* XVIII 499; *õngavitsa* XX 642; *tulisaste* XVIII 442.

Suured kõikumused on vormis *valvel*: Silmad *valval* XX 633, Oli *valval* III 677, kuid mitmuse vormides on autor sellele sõnale andnud omadussõnalise tähenduse ning püüdnud seda kongrueerida: *valvel* silmil XII 435, *valvul* silmil XVII 377; *valvil* silmil III 578.

Siia rühma kuuluvate näidete murdelise tausta kohta ei ole palju materjali. Vorm *kehvamp*: *kehvamad* on registreeritud Lüganusest; *katal*-tüüp on levinud peamiselt Ida- ja Lõuna-Eestis (Rei, Trm, Kod, Trv, Puh, San), *a*-tüvi sõnas *õng* on fikseeritud Ristil, Juurus, Viru-Nigulas. Nagu selgub mujalt, on see sõna Kreutzwaldil õieti kontraheerunud noomenite tüübist, nimetavas *õngas*-kujul (vrd. «Maa ja mere pildid» 1882, lk. 42).

«Kalevipojas» on paralleelselt *kukkalasta* XX 720 ja *kukkelasse* XIX 175; esimesele vormile võiks paralleeli tuua Lüganusest: *läks ni, et pöijat käisit kukalas*.

Lõuna-eestilisele eeskujule näib viitavat *a maits(e)ma*-sõna teises silbis. Nähtus on üldine Võrumaal (kaasa arvatud setu murrak), samuti ka Tartu murde ala (Puh). Sõnakuju *oimatu* üldsõnastikus ei leidunud, küll on aga Alutagusest (Iis) kirja pandud: *ta ei lõgutta mitte omä oimagi*, nii et eeltoodud adverbiaalselgi vormil võib murdelist pidet olla. Seevastu aga ei leidunud verbi *raugama* (murdeti on *raugnema* ~ *raugenema* 'surema, kokku vajuma').

Peaaegu pooleks on «Kalevipojas» sisekaota *ma*-infinitiivi vorme, kus teises silbis esineb kas *a* või *e*, näit. *andamaie* XV 151; *hoidamaie* XX 986; *hüüdamaie* XVI 739; *kattamaie* XVIII 478; *kostamaie* XVI 815; *kündamaie* XVI 332; *kandamaie* XX 131; *maksamaie* XX 864; *peastamaie* V 323; *seisamaie* XIV 830 (esineb väga tihti); *teadamata* XVI 601; *võttamaie* XVII 275; siia võiks lisada ka *pistamisel* XX 459.

Näiteid *e*-st teises silbis: *andemaie* XVI 1076; *hüüdemäie* XV 826; *kartemata* XVIII 216; *kündemas* XIX 659; *laulemaie* XIX 808; *mättemäie* XX 470; *murdemäie* XX 245; *nuttemäie* XX 211; *püüdemäie* XVI 651; *seademäie* XIX 415; *sõitemäie* XVIII 821; *tapemäie* XVII 167; *teademata* III 394; ja üsna tihti *võttemata* XIX 343.

Rahvalauludes leidub vastavate verbitüüpide *ma*-infinitiivi teises silbis niihästi *a*-d kui ka *e*-d, kusjuures kaugelt levinum on

viimane variant. Puuduvad küll täpsemad andmed, kuid *a*-lised vormid (nagu üldse paljud vanemad jooned) näivad kuuluvat rohkem kirde- ja ida-eesti rahvalaulupruuki. Kindlamaks väiteks on vaja rohkemat võrdlusmaterjali, kui seda käesolevate märkmete tegijal praegu oli.

«Kalevipojas» nii universaalne *nessa*-(*nesse*-)vorm on loodud passiivi potentsiaali eeskujul, mistõttu *a* teises silbis on täiesti mõistetav (*kostanessa* XI 832; *laulanessa* XI 699; *lähtanessa* XI 699; *püüdanessa* XIX 626; *seadanessa* XV 429; *viidanessa* XI 301), kuigi ei puudu ka *e*-lised vormid (*sõitenessa* III 15). Ootuspäraste *oodetie* XV 513, *kannetie* XX 182, 227 kõrval leidub ka *aeatie* XIX 32 ja *kannatie* 'kanti' XX 159.

Eri nähtus on muidugi *a*-partitiiv *i*-tüvelistest noomenitest, mida «Kalevipojas» üsna rohkesti leidub (näit. *hunta* VIII 803, *kiva* II 376, *tukka* XVII 410, *poissa* XVIII 585, *palka* XV 571 jne.). See on põhja-eesti murretes väga levinud¹; *e*-mitmuse kõrval on see «Kalevipoja» keeles üsna iseloomulikke morfoloogilisi jooni.

2) *a* pro *i*:

ahmas XVI 642; *lakka* 'kaabut' XV 461; (koti) *sopad* X 298; IX 774, 794 jm., *tipsas* 'astus tippides' XVIII 433; *vääraline* XIII 368, II 744, XX 630, V 260 jm.

Selle rühma kohta on murdeist vähe pidet. Verb *ahmima* on teadaolevalt ainult *i*-line. Wiedemann tunneb küll eri tähenduses ka *sopp*: *sopa*, nimelt sõnas sõja-*sopad* 'kleine prismatisch ausgehauene Stellen in Balken zum Einfügen eines anderen Balkens (an Hausecken)', Ida-Eestis on *sopp* *e*-tüveline (Kuu *kodi sopped*; Iis *sõppe*: *sõppe*: *sõppet*). Niihästi Wiedemann kui ka EKMSR (märksõna *käima*, veerg 272) annavad paralleelselt *tipsima* ja *tipsama*, kuid mainitud sõnaraamatud ei too andmeid murdelise esinemuse kohta. Üldsõnastikus pole selle sõna antud tähenduses kasutamise kohta andmeid.

Viru-Nigulast on üks näide: *naine oli miehe väralline*, mis võiks siis seletada ka vastavat sõnakuju «Kalevipojas».

Sõna *lakk* on meie murdekogudes fikseeritud peamiselt Saaremaal ja ainult *i*-tüvelisena.

3) *a* pro *u*:

kimbatada XII 158; *küüra* XVII 93; XIX 660; *kiudad* 'vöödilised härjad' XIX 660; *taltsataja* XII 694; järjekindlalt esineb *vasta* XVII 273 jm.; *võimus* 'võimas' VIII 762; *ööpika* XI 689.

Esimese sõnakuju — *kimbatama* — kohta pole meil murdeist andmeid. Arvatavasti on aluseks olnud noomen *kimbatus*, mis sellisena on murdeis laialt levinud (Kse, VNg, Vai, KJn küll *kimbutus*). Sõna *küür* on murdeti üsna laial alal *a*-tüveline (Hää, Kad, VJg, Kuu, Lüg, Jõh, Vai, Trm, Kod, Plt, kogu Lõuna-Eesti ala).

¹ Vrd. A. Univere, *a*-listest mitmuse vormidest eesti murdeis. Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 118 jj.

Samuti on laia murdelise taustaga *vasta* (Pöi, Kuu, Hlj, Juu, Plt, Kse, Mär, Var, Kos, VJg, VJg, VNg, Lüg, Kad, Vai, Lai, Iis, Kod, KJn, Ote, Ran, Võn, Röp, Rõu, Har-Mõn).

Tuleb arvata, et *taltsatama*-verbi lähteks on Kreutzwaldil olnud noomen *taltsas*, murdeis on verb *taltsutama* ~ *talsutama* ~ *talt-sima*-kujul registreeritud. Arvestades niihästi ranniku- (Lüg, Vai) kui ka saare murde traditsiooni, ei ole a ootuspärane sõnas *kiut*. võib-olla on tegu vahest lihtsalt trükiveaga. Sõna *õöbik* on sellisena põhiliselt põhja-eestiline sõna (vt. VEMA, kaart 125), ainukesena on see *a*-tüvelisena registreeritud Karuselt; *võimus* on arvata-vasti Kreutzwaldi enda tuletisi.

4) *e pro a*:

künkeliku XX 613; *künkelkõrge* kallastega XX 501; *Tütersaa-rel* IX 202; *laastemaie* XV 384; *lookes* VI 273; järjekindlalt *lõune* V 303 jm.; *sõudsevamalt* XIII 158; *tähtsemaksa* XI 168.

Raske on aru saada, kas vorm *kiskje* on ainsuse või mitmuse genitiiv. Ainsus võiks olla näit. *kiskje* küüsil IX 404 (vrd. aga VIII 852, IX 109, 124, 145). *Tütersaare* eeskujuks võiks olla rahvaluulekeelne sisekaota *tütter* 'tütre'.

Murdekeeles ei ole kirja pandud sõnakuju *tütter*; neil aladel, kus on *ä*-harmoonia, leiame *tüvär* ~ *tüttär* ~ *tüttär*-kuju (*ä* on teises silbis näit. Kse, Var, Tõs, Khn, Saa, Juu, Kuu, Lüg, Vai, Kod ja Lõuna-Eestis).

Muidugi on sisekaota vorme sõnast *künklik* või *künkline* murdeti üsna vähe, näit. Lüg, Vai *künkkäline*, Plt *künkkalene*, Rõu *künngelitse*, Hls *künkkälik*.

Mõninga meelevaldsusega võiksime ju mõlema sõna puhul teatud eeskujude otsida rannamurdest, muidugi eeldusel, et Kreutzwald on *ä* asendanud *e*-ga, seega siis *tütär* > *tüter*, *künkkä*- > *künke*-.

Verbis *laastama* on praeguse 2. silbi *a* algselt muidugi kolmanda silbi koostisosa (**layastamaheñ*). Eeskätt mulgi murde alalt, kus järagsilpide *a* > *e*, leiame «Kalevipojale» paralleele (*lāsteme*). Vaevalt see fakt küll midagi oletada laseb.

Niihästi maailmakaare kui ka söögi ja vastava aja tähenduses on *lõune*-vormil üsna lai murdeline taust. VEMA (kaardid 69 ja 70) põhjal näib *lõune* < **lounat* Põhja-Eestis olevat eriti omane Virumaale: *lõune* ~ *loune* < **lounaden* on aga üsna üle-eestiline, välja arvatud saared (ilma Kihnuta). Torist annab sedelkogu ka vormi *lõkkes*; tõenäoliselt on see läänes rohkem levinud, kus *a* kolmandavärtelistes sõnades on *e*-ks redutseerunud.

Komparatiivi *tähtsem* murdelist alust tuleks ehk otsida Virumaalt (vrd. VNg *tähtes*: *tähtese*; Lüg *tähtes*, ka tuleb arvesse Lõuna-Eesti, eeskätt mulgi ala).

5) *e pro i*:

keske hommiku XX 284; *läikev* XVIII 37; järjekindlalt *Peipse* X 640 jm. ning *piire*, *piired* IX 481, 482; XIV 4 jm., erandlikult aga

ka: koidu *piirilt* XVIII 37; *puhkedes* I 421; *pähklemetsa* XI 734; *tündre* XIX 179; *tühedusta* 'tühidust' XX 749; *vägevalda* V 463.

Esimese näitesõna puhul tuleb muidugi kõne alla tüvevokaali viimine ka nimetavasse (*keske* : *keske* pro *keski* : *keske*, nagu on «Kalevipojas» ka *sääske*, *leske* pro *sääski*, *leski*); seda tendentsi toetab murdepärane abisõna *kesket* 'keset' (näit. Pöi, Muh, PJg, Juu, Tür). Sõnakuju *läikev* kohta ei ole autoril praegu murdeandmeid käepärast. Pisut on neid ka *Peipsi* nimetuse kohta; *e*-lisena on see murdesõnastikus kirja pandud Vaivarast, Karulast, Harglast ja Setust.

Tähenduses 'piir' on *pirè* kirja pandud paralleelvormina vaid Viru-Jaagupist. Eri sõna on muidugi *pire* (*pires*) : *pirde* (näit. *koidupiire*; *juukse*, *kabja*, *karva* jne. *piire*), mis sellisena on tuntud laial alal. On üsna tõenäoline, et need kaks kõlaliliselt (ja mõnikord ka tähenduselt) lähedast sõna on põhjustanud «Kalevipojas» omapärase n.-õ. kontaminatsiooni.

Genitiivivormi *pähkle* (tegu on siin algselt kolmanda silbi vokaaliga), tuntakse väga laial keelealal Läänemerest Kodavereni ja Kuusalust Karksini. Ligilähedaselt samasse muudetüüpi kuuluv *tühnder*, genitiivis *tühndre* on sedelkogu andmeil tuttav järgmistes kihelkondades: Khk, Mär, Kse, Hää, Juu, Kos, Ris, JMd, Plt, KJn.

Sõna *tühedus* on tõenäoliselt Kreutzwaldi tuletismoodustisi, mille mõningat rahvakeelset pidet pakuvad VJg *tühidus* ja Kod *tühidus* 'vaesus, puudus'.

Muudele selles rühmas toodud näidetele «Kalevipoja» keelest ei ole rahvakeelseid vasteid leidnud.

Eraldi tuleks käsitleda niisuguseid mitmuse partitiive, nagu *kohte* X 217; *kurbe* XV 310; *nurke* XIX 892; *kuive* XVII 360, millel on murdeline alus olemas (vrd. Puh, San, Plv, *kurbe*; Puh *kuive*; Rõu, Vas *kuive*; Iis *kehte*; Trv, KJn *nurkke*). Muide, eesti kirjakeeles oli *e*-lõpp neis sõnatüüpides üsna üldine kuni J. Aaviku lühikesse mitmuse osastava reegliteni. Niihästi Ahrensil, Wiedemannil ja Hermannil on *koere*, *konne*, *loome*, *kohte* jne.

«Kalevipojas» on ebajärjekindlust tegijanimede sisekaota kujudes, kus esineb vaheldus *i*~*e*. Mõlemaid sõnakujusid võime kohata ka rahvalauludes, kusjuures traditsioonipärasem on *i*.

Mõned näited: *keetijalta* XVII 335; *kinnivõttija* XVIII 671; *koduhoidijaksi* XVII 328; *lipukandijate* XX 209; *püüdijaida* XIX 628; *tulijale* XVIII 379; *valu võttijaida* XX 216;

kandejale XV 80; *kastejada* XV 345; *saatejaksa* XV 870; *tapejada* XVII 44; *võitejale* XVIII 507.

6) *e* pro *u*:

hobesta XVII 99; *kaape* 'kaabu' XIII 770, XIII 795 jm.; *katke maie* XV 12, *katkes* III 76; *kõrgetie* 'kõrguti' XIX 680; *käskejalad* XIV 474; *laenge* XI 917, aga ka *laengi* XI 937.

Selle rühma kohta on õige vähe ütelda. VEMA andmeil (kaart 36) on (*h*)obene levinud Lai, Ksi, Vil, SJn, Vän (kõik kaasa arvatud) joonest lõunasse. «Kalevipojas» pole see sõnakuju tavalisi, vaid libastumisi kasutatud. Genitiivivormi *kaape* kohta ei ole ühtki näidet, tavaline on *u*-tüvi, harva *i* (Kei *kāp* : *kābi*). Pidet *laenge*-vormile pakub rannamurre (Vai *la^hiŋkə* 'laengu').

Muude vormide kohta vahest ehk veel seda, et *kõrgetie* lähtevormiks on silmanähtavalt nominatiiv *kõrge*.

7) *i* pro *a*:

kruusi III 755; *luurimaie* XIX 725; *pesilindu* III 519, XVI 763. XVIII 44; *taltsimaksa* XIII 964.

i-tüvi *kruus*-sõnas on Põhja-Eesti murrakuis üsna levinud. Jättes kõrvale saarte murrakud, mis murdelise taustana «Kalevipoja» puhul arvesse ei tule, märgime *i*-list genitiivi Kuu, Ris, JMd, HJn, Koe, VJg, VNg ja Lüganuse kihelkonnas. Tuttav on see ka Läänemaal (Mar, Mär, Vig, Kse, Tõs, Tor). Ka *tallsi*-tüvi mahub selle murdepiirkonna raamidesse (Mär, *talši* 'taltsa'; Juu *talšias*; JMd *talšsi*; Plt *talšjas*). Murdeis puuduvad andmed *pesilinnu* kohta, mis arvatavasti lähtub murdeti laialt tuntud verbidest *pesitama* ~ *pesitlema*. Wiedemanni sõnaraamat viitab «Mythische u. magische Lieder der Esten» 46-ndale lk-le, kust Kreutzwald selle vormi on arvatavasti võtnud ja kus *pesilind* küsimärgiliselt võiks tähendada pääsukest.

Niihästi Wiedemann kui ka mõni varasem sõnaraamat (Göseken) annavad verbi *luurima* (Wied. veel *lüris seisma*, *lüril olema*, *lüritsema*, *lürik*), EKMSR toob samuti *luurima*, *luuritsema*, *luuris seisma*. Sedelkogus näib siin olevat mõningane lünk, sest *luurima* 'luurama' näiteid ei leidnud, rahvakeelne alus on sellel aga kahtlemata olemas.

8) *i* pro *e*:

külgi (sisseütl.) V 61; *lepis* 'leppes, leplikkuses' XII 89; *minikuda* XIV 357; *noolid* XVI 209, V 551 jm., *tulikuda* XIV 358; tüvid IX 95, XV 209.

Murdeandmed: *minik* (Khk, Kir, Koe); *menik* (Kuu); *tulik*-vormi kohta andmeid ei ole, mis veel muidugi selle sõnakuju tõenäosust ei eita (vrd. Wied.).

Nimetav ja omastav sõnast *tüvi* on *i*-lised Kirde-Eestis (Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Iis ja Trm.) Üsna laialt on levinud *nõl* (*nül'*) : *nõl'i* (Rei, JMd, Iis, Trm, KJn, Trv, Krk, San, Plv, Har-Mõn, Rõu, Räp, Vas, Se).

9) *i* pro *u*:

keerita XX 208; *keeritusel* XI 604; *keeritelles* XVII 704; *kõrvi* 'kõrvuti' X 121; *käigi* VIII 6, XVIII 357; *mullist*, *toonamullist* XVIII 833—834; *mängi* XIII 977; *tantsil* XIII 913.

Sõnakuju *keeritama* viitab taas Kesk- ja Kirde-Eestisse (Kuu *kierittämä*; VJg, VNg, Kad *kierittama*; Vai *kierittammä*; KJn

kērittämä; Plt *kērittama*; Juu *kērittavad* 'keerutavad'). Ida- ja Lõuna-Eestist (Aud, Kod, Trm, Hls, Puh, Har-, Mõn, Rõu, Vas, Se) on andmeid genitiivivormi *kāiti* (*kōēti* ~ *kāūti*) kohta. Jättes kõrvale *māng-sõna* *i-tüvelisuse* (< **ü*) saartel, märgime seda esinemust ka HJn, Koe ja Kadrina kihelkonnast (ka Krk). Peale Lääne- ja Saaremaa, kus *tants* : *tan(t)si* on üldine, juhitage tähelepanu, et ka Risti, Juuru, Ambla ja Koeru kihelkonnas on sama vahekord (eR-s on -u).

Napivõitu on andmeid *mullune-sõna* muudete kohta. Mandri-Eesti andmeist esitatagu järgmised arvestatavad näited: Juu *malne* : *mullist*; VJg *mulboine vuašta*; Trm, Plt *mullist*; Kod *mullis*.

Kindlalt Kirde-Eestile viitab instruktiivivorm *kõrvi* (VJg, Kuu, Sim, Lüg, Jõh, Vai, Iis, Trm; ka Plv ja Se).

10) *u* pro *a*:

aasud 'niidud' VIII 677, IX 530, 549, XV 48 jm.; *lõõtsu* VI 164, 184, XI 470; *uimustusel* XIII 144; *valvus* IX 670; *virgul* XV 458; *virgult* III 272, 744, XVIII 58 jm.

Tänapäeva kirjakeeles on *aas*, -*a* üldiselt (peale tähenduse 'silmus') tuntud 'rohuma' tähenduses (vt. ÕS). EKMSR (veerg 423) aga viitab selle sõna algsemale tähendusele 'jõeäärne e. aasas asenev heinamaa', ka Wiedemann tunneb tähendust 'Bachwiese'. Sõna on *u-tüvelisena* tuntud Harju-, Järva- ja Virumaal (ka Wiedemannil on esitatud niihästi *a-* kui ka *u-tüvi*): Hag *áz* : *ázūd*; *āzupealne* 'jõe äärupealne heinamaa'; Juu *voās* : *voāsū* 'aas, aasaheinamaa'; Kos *āzūd* on *samulti kuēvemas kohād jeē āres, kuš kevadel sūr-vežē üle ujuttav*; JMd *uā*, : *uāsū*, *jeējārsed uāsūd*; Hlj *áz* : *āzu* 'jõeäärne heinamaa'; VNg *āsu ein one üvā*; Lüg *asu* 'jõe äärupealne heinamaa' (kolmes küljes jōgi). Ka Lääne- ja Pärnumaal tuntakse aasa jõesilmuses oleva heinamaa tähenduses (sõna ise on seal aga *a-tüveline*). «Kalevipoja» keelepruuk viitab seega üsna kindlale murdealale.

Teiste näidete kohta on vähem materjali. Ainult rannikumurdest on näiteid *lõõts*, gen. *lõõtsu* kohta: VNg *lietsu pilli*; Vai *lietto pilli* ja VNg ka *uimustus*. Peale läänemurde (Mār, Mär) on *u-tüvi* *virksõnas* tuttav Viru-Nigulas ja Vaivaras (seal küll *virikko* : *viroo*). Need üksikud pidemed viitaksid siis taas «Kalevipoja» vastavate keelendite kirde-eestilisele tagapõhjale.

valvus 'valvas' kohta otsesid murdevasteid ei leidnud; märgime vaid, et murdeti on vastavast verbist ka *u-lisi* võrme (< **valvo*): Muh, Lai, Ksi, Puh *valuma*; Hel *valume*, mis vaatlusaluse sõna kohta midagi kindlamat ei paku.

11) *u* pro *e*:

langutanud XVI 535, 564; XX 76; *sulgun* 'sulen' XX 810; XV 613, 824 jm.; teisi *tempu* XI 347.

Siin leiame murdevasteid vaid sõnale *sulguma*: Juu *sulguda* : *sulün* JMd *sulü oma sūd*; VJg *sulün*; Kuu *sulguma* : *sulün*; eilet

sulkuvat üssest kinni; Vai sulguma ; sulgun; KJn sulü omä sü kinni; u-tüvi on omane ka Lõuna-Eestile (Krk, Puh, Urv, Har, Vas).

12) *u pro i:*

kenu II 734, XI 726; õlanukud, küünarnukud VII 77, 79; vaikunema XX 494, vaikus XX 924.

u-tüve kohta nukk-sõnas on praegu vähe näiteid käepärast ja needki alalt (Mus, Rei, Aud), mis «Kalevipoja» keele puhul arvesse ei tule.

vaikunema-vormi võiks vaadata kui enesekohase u-sufiksi rakendamise juhtu, kui võrd Kreutzwaldi puhul selle sufiksi teadlikust kasutamisest kõnelda saab. Murdesõnastikust vaikunema ja vaikuma kohta materjali ei leidnud, kuigi vähemasti viimati nimeetatud verb Wiedemannist lähtudes peaks rahvapärane olema.

13) *ä pro a ja e:*

kähärpääga I 272; kähäräs XIII 289; lähän I 704; lähätame II 755; pähä VI 565, XVII 797 jm.; tähändama I 115; rägästiku III 320, VI 68, X 680 jm.

Nagu näha, esineb see foneetiline nähtus pärast *h-d* ja erandlikult ka sõnas *rägästik*. Kreutzwald on siin teinud mõningaid korrektiive. Alg-Kalevipojas on ka näit. *tähakesed*, aga vaadeldavas tekstis *tähesilmad* XIV 436.

See foneetiline nähtus on üsna laia levikualaga. VEMA (kaart 6) esitab *lähevad*-vormi *ä-ga* teises silbis HMD, Kei, Kuu, VJg, Kod, MMg, TMr, Ksi ja KJn kihelkonnast; *kähär* on tuntud peale mõne saartemurraku (Muh, Emm) ja ulatusliku leviku läänemurdes (LNg, Rid, Mär, Mih, Tõs, Aud, Tor) veel rannamurdes (Kuu, Kad, VNg, Lüg, Vai), Ristil ja Juurus, samuti Avinurmes ning Lõuna-Eestis.

rägästik on sellisena murdeomane Mar, Tõs, Juu, Kuu, VNg, Lüg, Vai, KJn kihelkonnas, samuti mulgi ja tartu murde alal (Pst, Krk, Hel, Võn).

14) Teise silbi vokalismi muudab «Kalevipojas» kirevamaks ka see asjaolu, et Kreutzwald on varasemate *i-lõpuliste* sõnade nimevatat rekonstrueerides kasutanud ka vokaallõpulisel nimetavas tüvevokaali *e*, näit. *heale* 'hää'l' pro *hääli* XX 183; *hiire* XIX 164; õnnemunal õrna *koore*, XIX 140; *õnnelapse* XX 118; *leskenaine* II 318; *seaske* 'säask' XVII 503; *suure tamme* XII 105; *taime* II 153; *tähte* XX 93; *ukse* XVIII 756.

Peab märkima, et mõningaid paralleele siin toodud nähtusele võime leida küll ka rahvalaulude keelest, kuid see pole kaugeltki üldine ega valdav tendents.

15) Teise silbi algupärane *o*, mis praegu esineb hilisdiftongi järelkomponendina, on Kreutzwaldi keelepruugis kõrgenenud, nagu laial alal eesti murreteski, näit. *lõuke* V 68; *raud* 'raod' XVI 166; *siutud* XIV 230; *teupäivi* XIV 401; *tiutamise* II 817; *tauti*

'taoti' XII 519; *tõutused* XIV 874; *vau* 'vaju' XIII 969; *vaude* 'vagude' VIII 684; *veuvaevaks* XVI 585; *unenäu* VII 294.

Nagu öeldud, on see nähtus põhja-eesti murdealal laialt tuntud. Mihkel Veske oma «Eesti keele healte õpetuses» fikseeris teatavasti selle «Kesk-Tallinnamaa» keele üldtuttava joone kui normi (vrd. lk. 94 jj.).

1875. a. trükkis on «Alg-Kalevipojas» esinenud teise silbi *o* järjekindlalt asendatud *u*-ga (varem *Ukko*, nüüd *Ukku* jne.).

III. Teeksime kokkuvõtteks pisut statistikat. Vaaðeldud foneetilisest joontest (mille esinemus on enam-vähem kindla murdematerjali alusel fikseeritud) kuulub 18 üksiknäidet keelealale, mida võiks nimetada Kirde-Eestiks, kusjuures sellesse alasse kuuluksid siis ka Ida-Harjumaa (mõningatel puhkudel on need näited ühised ka Lääne- ja Kesk-Eestiga, eriti Järvamaaga) ning Alutaguse. Siia liitub veel 11 eeskätt rannikumurdelist joont ja 3 idaeestilist nähtust. Seega saaksime kokku 32 üksiknäidet, mis on tuttavad laiemal või kitsamal alal alates Ida-Harjumaalt kuni Peipsini välja. Üldisemaid põhjaeestilisi jooni on 4, lõuna-eestilisi 5, kuid enamasti (4 juhul) on need jooned tuttavad ka mujal (eeskätt Ida-Eestis).

Mida see pisike statistika näitab? Näitab eelkõige seda, et «Kalevipoja» autori keelepruuk vaadeldud erijoonte valdkonnas liigub kõige laiemas laastus võetuna alal, kust on pärit eepose põhimine ainek ja kust on pärit Kreutzwaldi enese rahvakeele tundmine. Jõepere Kadriinas, Kaarli mõis Rakvere lähedal, Ohulepa mõis Hageris, Viisu mõis Järvamaal — need on punktid, kust tuleb otsida noore Kreutzwaldi keeleõpetajaid, ning eeltoodud näited näivad seda täiesti eeldustekohaselt toetavat. «Kalevipoja» akadeemilises väljaandes tuleb neid murdejooni seletustes ka vastavalt arvestada.

IV. Oleks ebaloomulik lahti kiskuda «Kalevipoja» keelt Kreutzwaldi üldisest keelepruugist.

Käesolevas kirjutises huvitab meid see, missugused vaatlusalused nähtused teise silbi vokalismis on täheldatavad Kreutzwaldi muudes kirjatöodes. Peab ütlema, et ammendavat vastust praegu ei saa anda, sest meil pole veel tehtud vajalikke eeltöid Kreutzwaldi keele kõigekülgeks tundmaõppimiseks. Allpool esitatud paralleelid on nopitud sirvimisi ja üsna juhuslikult valitud töödest.

Näiteid: *õnga* (L 63; MMP 40); *vasta* meelt (L 75); *küürab* (L 46); *lõune* (L 38, 95); Saksamaa *piire* ligidal (MMP 21); *keeritama* (EREJ 47, 50, 57, 79); *katkes* 'katkus' (Le 4); *minik* (MMP 38); *taltsitada* (MMP 62); *luurind* (L 50); *käiki* (L 92); *külgi* 'külge' (MMP 90); *mängi* (MMP 67); *virgud*, *virgult* (L 2, 42); *kimbutust* (RR ptk. 11); seppa *lõetsu ees* (MRKK 1854, 13); *valvule* 'valve alla' (L 74); *langutasid* 'langetasid' (L 35); *vaigus-tuses* (L 103); *tõutan* (VK 10, 31); *näuga* (MMP 7, 8, 24).

Need lünklikud näited suudavad siiski tõestada üht väga tähtsat asjaolu, nimelt seda, et üks või teine häälikuline erikuju (kas murdeline või mitte) «Kalevipojas» ei ole juhuslik, vaid eepose autori keelepruugis kindlalt juurdunud nähtus.

Nõnda siis tuleks «Kalevipoja» keelilise omapära mõistmiseks peale rahvalaulukeele mõjude jälgida üksikute nähtuste murdelist alust ning autori keeletraditsiooni, kusjuures need mõlemad on muidugi omavahel seotud. Ainult sel kombel (lisaks tuleb veel arvestada eri redaktsioonide keelilisi muudatusi ning nende muudatuste ajendeid) saame põhjani mõista eepose olemust, mille juurteni varasemad uurimused sageli ei ole tahtnudki jõuda.

Lühendid

- EREJ — Eesti rahva ennemuistsed jutud (1953)
L — Lembitu (1885)
Le — Lenora (1851)
MMP — Maa ja mere pildid. I jagu, 2. tr. (1882)
MRKK — Maarahva Kasuline Kalender
VK — Viina katk, 2. tr. (1881)
VEMA — Väike eesti murdeatlas
EKMSR — Eesti keele mõisteline sõnaraamat

О ГЛАСНЫХ ВТОРОГО СЛОГА В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ»

Ю. Пезгель

Резюме

В языке эстонского эпоса «Калевипоэг» привлекает внимание отличающееся от литературного языка употребление гласных, особенно во втором слоге. Отчасти это можно объяснить индивидуальной манерой Крейцвальда, но более точный анализ показывает, что большинство таких случаев является отражением диалектной речи в языке эпоса. Обнаруживается, что в вокализме второго слога мы имеем дело с влиянием северо-восточных диалектов, т. е. диалектов той области, из которой Крейцвальд был родом и где он учился родному языку.

Как показывает сравнение с другими произведениями Крейцвальда, очень многие из таких особенностей вокализма второго слога у автора являются прочной языковой традицией.

ÜBER DIE VOKALE DER ZWEITEN SILBE IM EPOS «KALEVIPOEG»

J. Peegel

Zusammenfassung

In der Sprache des estnischen Epos «Kalevipoeg» fällt der Gebrauch von Vokalen besonders in der zweiten Silbe ins Auge, was sich von der allgemeinen Schriftsprache unterscheidet. Diese Tatsache läßt sich teilweise durch Kreutzwalds individuelle Art erklären; eine genauere Analyse jedoch zeigt, daß wir es in den meisten Fällen mit der Widerspiegelung mundartlicher Rede in der Sprache des Epos zu tun haben. Es stellte sich heraus, daß der Vokalismus der zweiten Silbe durch den Einfluß der nordöstlichen Dialekte bedingt wurde, d. h. durch die Dialekte gerade dieser Gegend, aus der Kreutzwald gebürtig war und wo er auch seine Muttersprache erlernt hatte.

Der Vergleich mit den anderen Werken Kreutzwalds beweist, daß sehr viele solcher Besonderheiten des Vokalismus der zweiten Silbe eigentlich eine andauernde Tradition in der Sprache des Autors darstellen.